

ПАНОРАМА

Олексій Панич (Донецьк)

ДЖОН СТЮАРТ МІЛ І ДЖОРДЖ БАРКЛІ: НЕДОСЛІДЖЕНА ЛІНІЯ РОЗВИТКУ БРИТАНСЬКОГО ЕМПІРИЗМУ*

Oleksiy Panych (Donetsk)

John Stuart Mill and George Berkeley: an uninvestigated line of the development of British Empiricism

The paper analyzes the system of various lines of historical continuity that link philosophical systems of John Stuart Mill and George Berkeley. Berkeley is perceived by Mill as the most outstanding figure in the entire previous history of British philosophy. This high estimation gives us a chance to reconsider anew both historical influence of Berkeley's original version of philosophical immaterialism and historically-philosophical roots of Mill's own philosophy of consistent phenomenalism.

Цю статтю присвячено взаємозв'язкам філософії Джорджа Барклі і Джона Стюарта Міла. «Якою є лінія історичної наступності, що пов'язує між собою ці прояви британського емпіризму вісімнадцятого й дев'ятнадцятого століть?» – такою є **постановка проблеми** даної статті **в загальному вигляді**. Розв'язання цієї проблеми дозволить краще уявити собі розвиток британської філософії Нового часу – таким є **зв'язок** вказаної проблематики **з актуальним науковим завданням** у вітчизняній історії філософії взагалі та історії британської філософії зокрема. **Розв'язання даної проблеми у вітчизняних дослідженнях та публікаціях започатковано не було**, оскільки вітчизняними авторами стосунки філософських поглядів Міла і Барклі жодного разу не піддавалися спеціальному аналізу. Щодо **зарубіжних досліджень**, то спеціальні роботи на цю тему також відсутні, оскільки як для дослідників окремо Барклі, так і для дослідників окремо Міла ця тема

© О. Панич, 2010

не становить центру їхнього дослідницького інтересу; найбільшу ж вагу вона має як складова історії британської емпіричної філософії, але цей контекст неможливо висвітлити в межах окремої статті, яка по суті пропонує читачеві лише один окремий елемент для складання цього великого й непростого філософського пазлу. Відтак, **мета даної статті** – системно висвітлити бачення і оцінку Мілом філософської спадщини Барклі, тим самим показавши реальну історичну наступність, що пов’язує їхні філософські погляди між собою. Далі в статті міститься **виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів**.

Френсис Спаршот у своїй передмові до збірки історико-філософських студій Міла підсумовує значення для останнього Барклі таким чином: насправді не хто інший як Барклі «уможливив Мілів, і батька і сина, тож ми оцінюємо Барклі менш високо, ніж Міл, лише тому, що ця подія видається нам менш видатною, ніж вона видавалася Мілу» [Sparshott, 1978: XLVI]. Отже, Міл був цілком щирим, називаючи Барклі не більше й не менше як першим в ряду усіх без винятку «філософських геніїв».

Певна річ, частково симпатія Міла до Барклі була зумовлена певними біографічними обставинами: адже «він вітає Барклі із раннім завершенням його системи зі співчутливою повагою того, хто, як і цей останній, знав усе у тому віці, коли його однолітки лише починали усвідомлювати, що вони не знають геть нічого» [Sparshott, 1978: XLVI]. Але, певна річ, йдеться і про значно серйозніші речі. У статті «Життя й твори Барклі», присвяченій справді видатній події виходу друком першого повного зібрання творів великого ірландця (підготовленого в Оксфорді професором Фрезером), Міл не просто підносить Барклі на справді найвищий щабель філософської значущості, але й цілком раціонально пояснює мотиви такого вподобання. Барклі, пише Міл на самому початку цієї статті, є «одним з найбільших філософських геніїв, хоча серед них є такі постаті як Платон, Гобс, Лок, Гартлі [Hartley] та Х’юм; Декарт, Спіноза, Ляйбніц і Кант.¹ Адже, хоч би як істотно всі вони допомогли прогресу філософії, хоч би якими важливими були внески декількох з них у її позитивні істини, про жодного з них не можна сказати, як про Барклі, що ми завдячуємо йому трьома першорядними філософськими відкриттями, кожного з яких було б достатньо для цілої революції у психології, і які разом визначили весь перебіг подальших філософських розвідок» [Mill, 1978b: р. 451]. Ці відкриття – а такими Міл вважає «семіотичну» концепцію бачення, заперечення абстрактних ідей та славнозвісний «іматеріалізм» – зробили Барклі в очах Міла справжнім фундатором усієї модерної психології. Ба більше: не лише психологія, але й

---

¹ Варто зазначити, що цей перелік провідних філософських постатей, зроблений самим Мілом, недвозначно засвідчує його історико-філософські вподобання. «Нетрадиційним» у цьому переліку може видатися хіба Девід Гартлі (1705-1757), послідовник Лока та засновник так званої «асоціативної школи» в психології.

«метафізика до і після Барклі відрізняються майже як антична та модерна історія, або ж антична та модерна фізика. Його перші два відкриття стали відправним пунктом справді аналітичного [sic! – О.П.] методу пізнання людської свідомості [...], тоді як його міркування щодо матерії безумовно визначили напрямок усієї подальшої метафізичної думки – як у тих, хто повністю або частково прийняв вчення Барклі, так і у тих, хто із ним боровся» [Mill, 1978b: p. 452].

Можна сподіватися, що ця остання обмовка принаймні частково охолодить тих читачів, котрі, познайомившись із цим відвертим панегіриком одного маловідомого на наших теренах філософа іншому не набагато більше відомому філософу, вже готові списати їх обох «на звалище історії» разом з усіма їхніми вподобаннями. Адже Міл має рацію принаймні в тому, що саме Барклі свого часу поставив руба і гучно питання про те, «чи існує матерія як субстанція» – чим, у певному сенсі, і визначив наперед той розподіл філософів на табори «матеріалістів» та «ідеалістів», який, з нелегкої руки Енгельса та Леніна (останній, нагадаю, «боровся» з Барклі ще на початку двадцятого століття), сповідувався й усією офіційною радянською філософією. Тож за підтвердженням останнього цитованого зауваження Міла вітчизняному читачеві треба йти не далі сусідньої бібліотеки, в якій ще збереглися будь-які підручники з філософії радянського часу. А втім, і до двох перших названих Мілом етапними відкриттів Барклі також є сенс придивитися ретельніше.

Заперечення Барклі «абстрактних ідей» – хоч би яким проблематичним воно видавалося сучасному читачеві – надзвичайно цінне для Міла своєю не стільки «психологічною» (у сучасному розумінні цього терміну), скільки епістемологічною і навіть онтологічною значущістю. Аби гідно оцінити, про що йдеться, варто спершу згадати Томаса Ріда, котрий свого часу, описуючи історію філософського осмислення «універсалій», виділяв у ній три принципово різних позиції: а саме, «реалістів», «номіналістів» та «концептуалістів». Історія реалістів, вважає Рід, почалася ще з «ідей» піфагорійців та Платона, які, поза сумнівом, були універсальними [Reid, 1969: p. 505]. Вчення номіналістів, натомість, відштовхується від ідей Аристотеля і досягає повної визначеності у Росцелінуса, вчителя знаменитого Абеяра [Reid, 1969: p. 512–513]. Треті, концептуалісти, не мали значного впливу за часів середньовіччя, оскільки, тримаючись «серединної» позиції, вони отримували стусанів з обох боків; головна ж їхня ідея полягала в тому, що універсалії існують і не в речах, і не в іменах, але якраз в наших «концепціях» (conceptions) [Reid, 1969: p. 513]. В модерній британській філософії продовжувачем справи концептуалістів Рід вважає Лока з його доктриною «універсальних ідей», тоді як Барклі та Х'юм, на думку Ріда атакували Лока з суто номіналістських позицій [Reid, 1969: p. 514].

На цьому тлі значно цікавішим (і зрозумілішим) стає зауваження Міла, що саме концептуалісти (читай: Лок?) свого часу «заступили дорогу філософії, як це раніше зробили реалісти. Барклі спростував їх, і, засвоївши все цінне у

вченні номіналістів, заклав фундамент теорії дій свідомості під час міркування – значно прогресивнішої, ніж все, чого спромоглися досягти номіналісти» [Mill, 1978b: p. 452]. Пізніше у цій же статті Міл ще раз підкреслює, що Барклі «уперше розгледів самісіньку сутність суперечки номіналістів та реалістів, і встановив той факт, що всі наші ідеї є ідеями окремих об'єктів [all our ideas are of individuals]» [Mill, 1978b: p. 458]. Отже, Мілу йдеться не лише про внутрішній устрій людської свідомості: разом з тим йдеться і про істинний образ світу, який отримується лише через істинне *тлумачення* тих даних, які надає людині притаманна їй пізнавальна здібність.

Цей же мотив пошуку адекватного тлумачення даних, що їх постачає нам наша пізнавальна здібність, визначає і пильну увагу Міла до запропонованої Барклі «семіотичної» інтерпретації зору. Міл слушно вказує, що у цьому аспекті оригінальність Барклі є не такою повною, як у двох інших, оскільки подібні ж думки висловлював ще Мальбранш, а також і Лок у пасажі, вперше доданому до четвертого видання його «An Essay concerning Human Understanding» (це той самий фрагмент [Locke, 1959: p. 185–188], на який Барклі двічі посилається у своєму «An Essay Towards a New Theory of Vision» [Berkeley, 1948: p. 223, 225]). Проте незаперечна заслуга Барклі, вважає Міл, полягає у спростуванні ним поширеного хибного тлумачення процесу інтерпретації людиною отриманих нею зорових образів. Якщо до Барклі загалом припускалося, що люди роблять це на підставі геометричних міркувань, ірландський філософ слушно зазначив, що більшості людства ці міркування геть невідомі; натомість люди, інтерпретуючи власні зорові образи, скеровуються «емпіричними асоціаціями», які формуються в ході «безпосереднього досвіду». «Саме це робить Барклів аналіз зору провідним та взірцевим прикладом аналітичної психології [sic! – О.П.]» [Mill, 1978b: p. 457].

У більш ранній статті «Бейн про теорію зору Барклі» Міл докладно пояснює, у чому саме полягають засади оцієї «аналітичної психології», як її застосовано до процесу бачення. Зоровий образ, отриманий людиною на сітківці, є двовимірним і складається лише з «кольорових плям» та світла; все решта, що ми традиційно усвідомлюємо як «побачене», лише виводиться нами з цього образу за вищезазначеними «законами асоціацій» [Mill, 1978a: p. 249–250]. Наприклад, це стосується начебто вимірюваної зором дистанції до зовнішніх об'єктів, яка насправді репрезентована на сітківці лише умовною лінією між двома окремими крапками на площині [Mill, 1978a: p. 254, 267] – тож, якби не емпіричний досвід розпізнавання конкретних об'єктів, ми сприймали б (власне зором) як однакове усе те, чия проекція на сітківку була б однаковою за розміром [Mill, 1978a: p. 266]. Цікаво, що цю тезу Міл вважає «не лише найбільш істотною, але й єдино парадоксальною [!] частиною теорії Барклі» [Mill, 1978a: p. 254].

Там, «де ми не маємо досвіду, наш зір не надає нам жодної інформації ані про відстані, ані про реальні розміри» – як-от у випадку з небесними тілами

[Mill, 1978a: p. 250]. Більше того: якби не досвід, ми взагалі не усвідомлювали б, що сприйняті зором «зовнішні об'єкти» є для нас насправді зовнішніми! Цю надзвичайно сильну тезу – яка насправді є одним з наріжних каменів усієї філософської настанови *феноменалізму* – Міл доводить на тепер вже архетиповому для англomовної культури прикладі людини, яка народилася сліпою, а у зрілому віці раптом набула здатності бачити:² «Барклі твердив, що для особи, яка народилася сліпою і раптом набула здатності бачити, усі об'єкти будуть видаватися наявними в її оці, чи радше її умі. Втім, більш правильною версією цієї теорії було б сказати, що ця особа спершу взагалі не мала б концепції "зовні" й "всередині" [would at first have no conception of *in* and *out*], і була б відомою лише кольорів, але не об'єктів» [Mill, 1978a: p. 251].

Якщо ж пересічна людина зазвичай не усвідомлює, наскільки її ум втручається у те, що вона вважає чистими даними власної почуттєвості, причиною того є «той закон людської свідомості (наслідок закону асоціації), за яким процес міркування, що за звичкою виконується дуже швидко, настільки нагадує акт інтуїції, що може бути сплутаний з останнім» [Mill, 1978b: p. 249]. Насправді ж ми, маючи на сітківці нашого ока пласку двовимірну картину того, що ми вважаємо зовнішніми об'єктами, надалі судимо про них за тими самими знаками, «які використовують художники, коли бажають відтворити різницю між наближеними й віддаленими об'єктами» [Mill, 1978a: p. 249].

Ця згадка про «знаки» є зовсім не випадковою, адже вона застерігає нас про те, що цитовані вище посилання Міла на «плаский» та «двовимірний» образ «зовнішніх об'єктів» на сітківці в жодному разі не слід сприймати надто буквально. Саме так, буквально, це сприймає опонент Міла Бейлі,³ через що він хибно, на думку Міла, приписує послідовникам Барклі тезу, що «об'ємні об'єкти мусять спершу видаватися пласкими». Насправді ж, каже Міл, ці «кольорові плями на площині сітківки» ми одразу сприймаємо як *знаки*, а саме – знаки об'ємних речей, розпізнавати які ми поступово навчаємося на власному досвіді [Mill, 1978a: p. 256]. Отже, семіотичний аспект бачення для Міла безумовно бере гору над суто фізичним. Як і Барклі, і, ще виразніше, Ріду (якого, втім, Міл не дуже любить і у цьому зв'язку геть про нього не згадує), Мілу йдеться про ті «природні знаки, як-от наше

---

² Цю проблему уперше поставив ірландський філософ Вільям Моліно (William Molyneux, 1656-1698), дружина якого була сліпою, у своєму листі Локу: якщо людина народилася сліпою і раптом отримала здатність бачити, чи зможе вона, без допомоги дотику, відрізнити лише за даними зору кулю від куба? І сам Моліно, і Локк, і пізніше Барклі відповіли на це питання заперечно, що суттєво вплинуло на подальший розвиток англomовної філософії, психології, та навіть культури загалом. Останню заяву зокрема, можна підтвердити посиланням на фільм «At First Sight» (1999), героєм якого – молодий чоловік, якому хірургічна операція тимчасово повертає зір – випробує свою шойно отриману здатність бачити за допомогою того самого експерименту із кулькою і кубом, який свого часу уявляв собі Моліно.

³ Samuel Bailey (1791-1870) – британський філософ, автор книг з епістемології, економіки та політології.

відчуття світла, які отримують свою силу підказування [power of suggestion] не з домовленості [між мовцями], а від того, що вони завжди з'являються у сполученні з речами, на які вони вказують [things which they suggest]» [Mill, 1978b: p. 259].

Втім, «знаки» передбачають розмову про «означене», і тут між Барклі, Рідом та Мілом вже проступають вельми суттєві розбіжності. Адже перший з цих трьох був цілком певний, що зорові (як і усі інші) почуттєві «знаки» ми отримуємо безпосередньо від Бога (або від таких же, як ми, «обмежених духів», але неодмінно під проводом Всевишнього) – тоді як другий, міцно спираючись на настанови загальнолюдського здорового глузду, розумів ці знаки не інакше як знаки матеріальних речей, що безперечно існують у навколишньому світі [див. Панич, 2007: с. 140, 425–430]. Що ж до Міла, то щойно цитована згадка про «речі», на які вказують зорові знаки, начебто приєднує його до останнього; але ні: як стане зрозумілим з подальшого аналізу двох великих книг Міла («Логіка» і «Дослід філософії сера Вільяма Гемілтона»), де загалом послідовно проведений його філософський феноменалізм, про сутність і навіть самий факт існування «зовнішніх речей» у тому вигляді, у якому ми їх собі уявляємо за даними власної почуттєвості, нам, згідно Мілу, достеменно невідомо й ніколи не буде достеменно відомо.

Цю вкрай принципову різницю між тлумаченням зору у Барклі та Міла, втім, не завжди можна помітити з міркувань другого з них стосовно першого. Судячи з його власних заяв, Міл приєднується до Барклі значно більше, ніж це – враховуючи щойно описаний нами світоглядний контекст – має місце насправді. На цей ефект мовчазного перетлумачення, зокрема, звертає увагу Спаршот у вже згаданій передмові, коментуючи приписану Мілом Барклі тезу про те, що «зв'язки між нашими зоровими враженнями і фактами, на які вони вказують, можуть бути розкриті лише у безпосередньому досвіді» [Mill, 1978b: p. 457]. «Цей погляд видається дивним. Яким міг би бути цей незалежний порядок вказаних [враженнями] фактів? Як він розкривається? Якщо ми маємо до нього незалежний доступ, як ми визначаємо, що це доступ до вказаного, а не до того, що вказує? Насправді теза Барклі полягала в тому, що таких остаточних і привілейованих фактів взагалі не існує: всі досвідні враження можуть сполучатися з іншими досвідними враженнями, а реальність, на яку вони всі вказують, є нічим іншим як складною внутрішньою структурою світу досвіду як такого» [Sparshott, 1978: 1, XLVI-XLVII].

З іншого боку, хоч би яким дивним видавалося розуміння Мілом Барклі їхньому сучасному коментаторові, у певному сенсі не менш дивним є й коментар самого Спаршота: адже він, цілковито забуваючи тут про докорінне місце у філософії Барклі Бога, приписує ірландському філософу суто феноменалістичну позицію, яку насправді обстоює якраз не Барклі, а... Міл. Проте не будемо забувати, що йдеться про ранню статтю Міла, шлях якого до феноменалізму був таким самим поступовим, як і шлях Барклі до його іматеріалізму: отож не дивно, що у цій ранній статті Міл припускається

таких самих натяків на достеменно визнане ним існування зовнішніх «фактів» (об'єктів?), як і Барклі у його «An Essay Towards a New Theory of Vision».⁴ В кожному разі, світоглядний зсув від Барклі до Міла, внаслідок якого в останнього, коли він описує погляди першого, здебільшого також зникають будь-які згадки про Бога, є безперечним фактом, якого і сам Міл, здається, не міг не бути цілком свідомим. Звідки ж настільки послідовне применшення ним цієї світоглядної різниці? Відповідь нам дає наступне критичне зауваження Міла на адресу Бейлі: цей останній «вдався до примітивних висловів, у яких теорія Барклі викладалася цим останнім та його безпосередніми послідовниками», забуваючи про те, що ці люди, «славетні започаткуванням багатьох важливих відкриттів», дуже зрідка були спроможними ще й «висловлювати ці відкриття логічно досконалою мовою. Читуючи метафізиків останніх двох століть, і надто представників нашої власної країни, не можна не визнати, що навіть найкращім з них (з одним чи двома винятками, серед яких найвидатнішою є велична постать Гобса) часто бракує або визначеності думки, або володіння мовою – що робить їхні слова нездатними висловити коротко, точно й недвозначно, що саме вони мають на увазі» [Mill, 1978a: p. 250–251].

Такий підхід добре розв'язує Мілу руки для такого переосмислення своїх попередників, включно із Барклі, коли принаймні деякі менш важливі для Міла аспекти їхньої філософії можна просто «списувати» на недосконалість висловів, які начебто не в змозі адекватно передати те, що саме вони мають на увазі. Неважко побачити, що цей історико-філософський підхід Міла є невинно уразливим для критики в дусі щойно цитованого зауваження Спаршота: якщо Мілу відомі «справжні думки» своїх філософських попередників, то як саме він знайшов до них безпосередній доступ? а якщо такий доступ виголошується можливим, то за яким критерієм можна визначити, що це є дійсно доступ до самих «справжніх думок», не затьмарених жодними «недосконалими висловами»? Втім, вправність Міла як історика філософії в жодному разі не є предметом цієї нашої розвідки. Нам важить лише те, що саме Міл вбачає у думках своїх попередників – і лише побіжно ми можемо дозволити собі декілька зауважень про те, наскільки виправдано він вбачає в них саме те, а не щось інше.

У цьому останньому аспекті варто ще раз згадати неодноразово підкреслену Мілом у Барклі настанову останнього на послідовне застосування принципів філософського *аналізу* – аж до визнання Мілом теорії зору Барклі «найпершим великим тріумфом аналітичної психології над початковими враженнями» [Mill, 1978b: p. 452]. Годі й казати, якою важливою є ця згадка

---

⁴ Нагадаю, що Барклі у цьому творі певною мірою схиляється до надання «дотиковим об'єктам» статусу більш онтологічно «справжніх» порівняно з об'єктами зору. Питання про те, чи визнає Барклі у цьому творі «дотикові об'єкти» існуючими «об'єктивно» – себто, на правах певного роду «матеріальної субстанції» – досі дискутується серед англomовних істориків філософії.

про «аналітичну психологію» для встановлення в англomовній філософській традиції справжніх автохтонних джерел формування майбутньої «аналітичної філософії». Але не менш важливою в історико-філософському контексті є й та трансформація, якій Міл свідомо піддає третє з найважливіших, на його думку, філософських досягнень Барклі: а саме, його доктрину іматеріалізму.

Перш за все, наскільки органічно пов'язана ця найбільш скандальна частина філософських побудов Барклі з рештою його філософської спадщини? Відповідь Міла на це питання є доволі неоднозначною, хоча, на його переконання, ця неоднозначність відбиває об'єктивну плинність самої ситуації – як щодо особисто Барклі, так і щодо його майбутніх критиків та коментаторів. «Доктрина першого філософського твору Барклі, *An Essay Towards a New Theory of Vision*, виглядає, і насправді є, цілком незалежною від іматеріалізму; і вона була прийнята значною більшістю майбутніх психологів, хоча вони здебільшого ставилися вороже до його ідеалізму. Але [...] в його [Барклі] власному розумі одне та інше були тісно пов'язані. Адже форма, в якій він полюбляв уявляти собі ці візуальні явища [...] – це мова, якою Бог говорить до нас, і смислу якої, виведеного виключно з його волі, ми навчаємося не з прямих інструкцій, а з досвіду. [...] Доктрина ж *An Essay Towards a New Theory of Vision* може розглядатися як перший крок до цієї системи, яку вона, для самого Барклі, додатково підтримувала тим, наскільки добре вона з нею узгоджувалася; але як така вона ґрунтується на власних свідощвах і є так само сумісною з будь-якою думкою щодо зовнішності та субстанціальності фізичної природи» [Mill, 1978b: p. 453–454].

Таке обережне, але наполегливе відокремлення семіотичної концепції зору від філософської настанови іматеріалізму для Міла є першим кроком до своєрідної «фільтрації» також і цієї останньої. Адже і всередині самого іматеріалізму, вважає Міл, також можна чітко відокремити спірне й незаперечне, хоч би як тісно вони були пов'язані у «власному розумі» самого Барклі.

Незаперечним, з точки зору Міла, є насамперед той критичний аналіз, якому Барклі піддає зміст та способи формування звичного для пересічних людей (і багатьох філософів) поняття матерії. Внаслідок цього аналізу Барклі цілком слушно виявив «справжню природу і значення статусу чогось зовнішнього, який ми приписуємо об'єктам наших чуттів: [а саме,] що він не є субстратом, який підтримує набір відчутних якостей, або невідомим чимось, що, саме не будучи відчуттям, надає нам наші відчуття, але зводиться до того факту, що наші відчуття трапляються групами, які утримуються разом постійним законом, і які трапляються незалежно від наших волінь чи ментальних процесів» [Mill, 1978b: p. 452]. Оскільки достеменно з наших відчуттів не можна вивести нічого іншого, крім вже сказаного, Барклі цілком логічно дійшов «свого заперечення матерії – чи радше матерії, як її визначали філософи» [Mill, 1978b: p. 459] – себто, як чогось окремого й незалежного

від наших чуттєвих вражень. У цьому Барклі був абсолютно правий, бо «він не заперечував чинності ані сприйняття, ані свідомості», «стверджував реальність усього, що пересічні люди – і так само філософи – насправді сприймають своїми чуттями, і заперечував лише те, що було не сприйняттям, а швидким і несвідомим висновком [з отриманих нами чуттєвих даних]» [Mill, 1978b: p. 459]. Іншими словами, він «погоджувався, що у чуттєвих враженнях розпізнається постійний елемент, який не припиняє існувати в проміжках між нашими відчуттями», і «він був цілком правий, стверджуючи, що саме до цього зводиться усе позитивне уявлення людства стосовно матеріальних об'єктів» [Mill, 1978b: p. 459].

Вся оригінальність Барклі виявилася в тому, що він відмовився додавати до цього *позитивного* уявлення про «зовнішні об'єкти» ще й звичне для людства *негативне* уявлення: а саме, «що ці об'єкти не є ментальними, або такими, що можуть існувати лише в розумі. [...] Барклі мав усі підстави доводити, що ця частина звичайних уявлень про світ є ілюзією; і він справді довів це, на наш погляд – цілком успішно» [Mill, 1978b: p. 460]. Але ця критична робота безумовно потребувала доповнення її якоюсь альтернативною світоглядною конструкцією, і у побудові останньої Барклі вже не був настільки успішним. Справедливо стверджуючи, що *пасивна* матерія – а саме такою її уявляли собі філософи того часу – не може спричиняти будь-що, Барклі у пошуках *активної* причини людських відчуттів звернувся до духовної субстанції, вважаючи – як вважали геть усі філософи його часу – що про каузальну силу наших умів, виявлену в їхніх воліннях, ми усі знаємо з власного повсякденного досвіду. Тут Барклі помилявся, але джерело його похибки було розкрито лише Х'юмом, який вперше «наважився припустити, що цей гаданий досвід дієвої каузальності волінь є такою ж ілюзією, як і всі ті, що їх спростував Барклі» [Mill, 1978b: p. 462].

Як бачимо, для Міла у середині дев'ятнадцятого століття цей «перехід від Барклі до Х'юма» все ще зберігає свою евристичну потужність. Але Міл, з висоти філософських досягнень власного покоління, знаходить ресурси для здійснення ще наступного кроку у загалом *тому ж самому* філософському напрямку. Міл тонко підмічає логічну помилку, припущену Барклі у його поясненні походження нашого уявлення про незалежні від нас «матеріальні об'єкти» – яке начебто викликane усвідомленням нами того факту, що наші відчуття, на відміну від наших думок, «не спричиняються [нами] зсередини». Але ж «саме поняття про "всередині" та "зовні", стосовно нашого розуму, передбачає віру у зовнішнє [belief in externality], а отже, не може використовуватися для пояснення цієї самої віри» [Mill, 1978b: p. 460]! Лише наступні покоління дослідників – і надто, вважає Міл, у його власному теперішньому поколінні – довершили цю величну справу Барклі, показавши, як інші відчуття, викликані в розумі даним конкретним відчуттям на основі раніше набутого досвіду за законом психологічних асоціацій, «хибно приймаються за приховану причину відчуттів, які ми дійсно відчуваємо; особли-

во коли ці можливості, на відміну від дійсних відчуттів, виявляються у нас спільними із іншими розумами. [...] Сам Барклі не міг вказати на це настільки чітко, оскільки не усвідомив до кінця [had not thoroughly realised] той факт, що постійним елементом у наших сприйняттях є лише потенційність відчуттів, які дійсно не відчуються [potentiality of sensations not actually felt]» [Mill, 1978b: p. 460].

Як бачимо, Барклі, з точки зору Міла, «не усвідомив до кінця» саме той факт, який Міл вважає головним досягненням усього винайденого Барклі філософського іматеріалізму – а отже, крім «недосконалості висловів», ми, оцінюючи філософію Барклі, мусимо зробити поправку ще й на «недосконалість» розуміння самим філософом [...] його ж власної філософії. Ретроспективно Міл може лише висловити жаль, що цей мислитель, «який був майже фундатором і творцем досвідної філософії розуму», не «задовольнився (висловлюючись мовою Канта) критикою досвіду – розрізняючи, що є, а що не є його предметом»; натомість він і сам також вийшов за межі досвіду, скориставшись «апіорним аргументом, підказаним інтуїцією свідомості. Адже марно питати свідомість про існування сили. Сили не є об'єктами свідомості. Сила не є чимось конкретним, що ми можемо сприймати чи відчувати, але абстрактною назвою можливості; і її існування можна засвідчити, лише побачивши, що ця можливість реалізована» [Mill, 1978b: p. 461–462].

Побіжно зауважимо, що з питання абстракції та абстрагування Міл займає тут таку саму парадоксальну позицію, яку за сто років до нього зайняв і Х'юм: адже обидва вони, заперечуючи (слідом за Барклі) «абстрактні ідеї», водночас припускають і визнають існування абстракції чи то на рівні «абстрактних імен», чи то навіть на рівні «абстрактного міркування» [див. Паніч, 2007: с. 251–252]. Але про цей бік філософії Міла ми ще говоритимемо пізніше, в контексті розгляду його філософії мови. Що ж до Барклі, то ставлення до нього Міла можна, врешті решт, підсумувати наступним чином: Міл симпатизує Барклі настільки, наскільки той залишається відданим емпіричному пізнанню і тлумаченню людського пізнання виключно в межах досвіду – і намагається вивести за дужки (як другорядне) всі ті моменти, де Барклі виходить за щойно окреслені пізнавальні межі. Сам Барклі, певна річ, оцінював цю «нелогічну сторону» власної теорії (себто, все пов'язане з Богом та його впливом на життя людини) надзвичайно високо, оскільки «боротьба проти вільнодумців» взагалі була його провідною метою як філософа [Mill, 1978b: p. 465]; але логіка і час, на думку Міла, розставили все по місцях, виставивши з надбань Барклі на перший план все що в них було позитивного, аналітичного та емпіричного.

ЛІТЕРАТУРА

Паніч О.О. Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології: Частина перша: британська модерна філософія (Гобс, Лок, Барклі, Х'юм, Рід).– Донецьк: Донецький національний університет. – 2007. – 524 с.

- Berkeley G.* An Essay Towards a New Theory of Vision // The Works of George Berkeley, Bishop of Clone: in 9 vol. – Vol. 1 / ed. by A.A. Luce and T.E. Jessop. – London [etc.]: Thomas Nelson and Sons Ltd. – 1948. – P. 141–239.
- Locke J.* Essay concerning human understanding: in 2 vol. – Vol. 1: Prolegomena. Book I. Neither Principles Nor Ideas are Innate. Book II. Of Ideas / collated and annotated, with prolegomena, biographical, critical, and historical by Alexander Campbell Fraser – New York: Dover Publications. – 1959. – CXI + 536 p.
- Mill J.S.* Bailey on Berkeley's Theory of Vision // Collected works of John Stuart Mill: in 33 vol. – Vol. XI (Essays on Philosophy and the Classics) / ed. J.M. Robson. – Toronto: University of Toronto Press, Routledge & Kegan Paul. – 1978a. – P. 245–270.
- Mill J.S.* Berkeley's Life and Writing // Collected works of John Stuart Mill. – Vol. XI..., 1978b. – P. 449–472.
- Panych O.* Inquiries on the Problem of Skepticism in British-American Epistemology. Part One: British Modern Philosophy (Hobbes, Locke, Berkeley, Hume, Reid) [in Ukrainian]. – Donetsk: DNU. – 2007. – 524 p.
- Reid T.* Essays on the Intellectual Powers of Man / introd. by Baruch A. Brody. – First M.I.T. Press Edition. – Cambridge, Massachusetts; London, England: M.I.T. Press. – 1969. – XXXIX + 808 p.
- Sparshott F.E.* Introduction // Collected works of John Stuart Mill: in 33 vol. – Vol. XI (Essays on Philosophy and the Classics). – Toronto: University of Toronto Press, Routledge & Kegan Paul. – 1978. – P. I–LXXVI.

Oleksiy Panych, Doctor of sciences in philosophy, Professor of the Donetsk State University of Informatics and Artificial Intelligence .

Олексій Панич, доктор філософських наук, професор Донецького державного університету інформатики і штучного інтелекту.

---

* У цій статті деякі прізвища англійських філософів (Барклі, Рід, Х'юм) транслітеровані у спосіб, запропонований автором. Хоча Редколегія дотримується інших варіантів транслітерації цих прізвищ (Берклі, Рид, Г'юм), ми вважали за можливе залишити незмінним саме авторський варіант, зважаючи на філологічну освіту п. Олексія Панича і сподіваючись на розгортання дискусії, що, у кінцевому підсумку, все ж призведе до вироблення єдиних стандартів української транслітерації імен зарубіжних філософів. (*прим. Редколегії*)